

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԽՈՍՔԻ ԲԱՆԱՁԵՎԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ ԳԱՐԵԳԻՆ  
ՍՐՎԱՆՁՏՅԱՆՑԻ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐՈՒՄ

ՀՏԴ 82

DOI: 10.56246/18294480-2022.13-31

ՂՈՒԶՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

ԳՊՀ դասախոս

էլփոստ՝ lgrejyan@yandex.ru

**Գարեգին Սրվանձությանցը հայ ժողովրդի մշակույթի երախտավորների շարքում առաջիններից էր, որն իր հայտնաբերած հոգևոր գանձերով մեծապես նպաստեց հայ բանագիտության, ազգագրության, հնագիտության և գրականության զարգացմանը:**

Ի պաշտոնե շրջագայելով Արևմտյան և Արևելյան Հայաստանի տարբեր գավառներ և մոտիկից ծանոթանալով ժողովրդի կյանքին, կենցաղին ու սովորույթներին՝ նա միաժամանակ հետամուտ է լինում, հայտնաբերում և գրի է առնում բազմաթիվ ազգագրական ու բանահյուսական նյութեր՝ իր շուրջն համախմբելով գյուղաբնակ և քաղաքաբնակ բազմաթիվ մտավորականների և հեղինակ-կատարողների: Բանահյուսական նյութերի գրառումը, ըստ Գ. Սրվանձությանցի, ժողովրդի պատմության, հոգեբանության ու կենցաղի առանձնահատկությունների ըմբռնման անհրաժեշտ նախադրյալն է: Եվ իր «Գրոց ու բրոցի»-ի առաջաբանում, կարևորելով բանահավաքչության դերը, գրում է. «Հիմայ նորէն միտքս եկաւ, քանի որ մեր մտադրութիւնն է ժողովրդական կյանքէ ծանօթութիւններ յիշել, որոնք լոյս կարող են տալ մեր ազգային պատմութեան և լեզուին կամ գրականութեան, ուշադրութեան առնելու է ուրեմն անոնց մէջ եղած տնական, գեղջկական, քաղաքական և կրօնական արարողութիւնները, առածները, երդումները, անէծքները, օրհներգները, երգերը, պարերը, տղայոց խաղերը, որոնք առհասարակ կեանքի և լեզուի պատմութիւն կը կազմեն»<sup>1</sup>: Եվ բանահյուսական նյութերը գրառողների ուշադրությունը

<sup>1</sup> Գրոց-բրոց և Սասունցի Դաիիթ կամ Միլերի դուռ, ծրագրեաց Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պոլիս, 1874, էջ 119:

նա սկսեռում է հատկապես հարսանեկան արարողությանը առնչվող ծեսերի և կենցաղավարող տարբեր ավանդույթների վրա<sup>2</sup>:

Կարևորելով ժողովրդագիտական նյութերի գրառման գործընթացը՝ Սրվանձտյանցը միաժամանակ մեծ տեղ է հատկացնում բազմադարյա հոգևոր մշակույթը ստեղծող, կրող, պահպանող ու փոխանցող այդ ժողովրդի ստեղծագործական կարողություններին. «Ժողովրդեան միտքն ու բանականությունը չէր կարելի մնալ անգործ և անզգայ. նա իր տեսած, ըրած ու լսած անցքերը կը խօսէր բերանացի, կը շարադրէր, կը վիպասանէր բանացի. և իր զգացած սէրն ու թախիծ կերգէր, կը մրմնջէր թե հանձին առանձին և թէ յընկերութեան. անշուշտ երևակայութիւնն ալ բան մը կը յաւելուր բուն եղածին վրայ, բան մալ լսողը կը յաւելուր՝ երբ ինքն ևս այլում կը հաղորդէր»<sup>3</sup>:

Սույն հաղորդման մեջ հարկ ենք համարում արժևորել հայ բանագիտության մեծ երախտավորի վաստակը՝ քննության առնելով ասույթաբանական ժանրերի՝ առած-ասացվածքների, անեծք-օրհնանքների, երդումների և հավատալիքների տարաբնույթ արտահայտությունների կիրառությունը Սրվանձտյանցի ժողովածուներում, և փորձ է արվում բացահայտել դրանց դերն ու կիրառման դրդապատճառները:

**Բանալի բառեր՝** բանահավաք, ժողովածու, կարճասույթ բանաձևային կառույց, հավատալիք, անեծք, օրհնանք, երդում, առած-ասացվածք:

Կատարելով ազգագրագետ-բանահավաքի շնորհակալ աշխատանք՝ Սրվանձտյանցը ռեալիստորեն է ներկայացրել հայ բնակչության սոցիալ-տնտեսական գոյավիճակի և դասակարգային փոխհարաբերությունների պատկերը, աշխատավոր գյուղացիության հնավանդ ծեսերի ու հավատալիքների, կենցաղի ու սովորույթների նկարագիրը և նրանց ապրած բնական-տեղագրական միջավայրը: Եվ այս ամենի մեջ տեսնում ենք բնական և հասարակական կյանքի երևույթների մասին ժողովրդի ունեցած պատկերացումները, հայացքները, վերաբերմունքը չարի ու բարու նկատմամբ, նրա աշխարհայացքի թույլ և ուժեղ կողմերը: Այսպես՝ օրինակ, ավանդական կյանքին ներհատուկ ծեսերի, հմայական հավատալիքների վերաբերյալ

<sup>2</sup> Նույն տեղում:

<sup>3</sup> Մանանայ, Ժողովեաց և ի լոյս էած Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պոլիս, 1876, էջ 148:

գրառումներում ուշագրավ է վանեցի երեխաների՝ նոր բացված առվով հոսող «ջրի ծայրը պագելու» նպատակային գործողությունը, որին պիտի հաջորդեր ցանկալի հետևանքը՝ մոր՝ արու զավակ ունենալը. «Ով որ յաջողի յառաջագոյն պագէ, անոր մայրը լաճ կը բերէ»<sup>4</sup>:

Մեկ այլ խմբի երեխաների կողմից մտրփների (գնչու) միս կամթելու գործողությունը նպատակաուղղված էր դանակ, տապար, ուրագ և այլ առարկաներ սրելու շնորհին արժանանալուն. «Մտրփի միսը կըսմտողին ձեռքը կը դիւթուի, դանակ, տապար, ուրագ և այլն սրելու ձիրք կստանայ»<sup>5</sup>: Երեխային էրէթիկ, ջրջրուկ և մաշկային այլ հիվանդություններից բուժել կարող էր միայն Պոլիս գնացած, Եփրատի վրայով անցած և այդ ջրից խմած մեկը. «Ով որ դրախտի գետէն անցած ու խմած լինի, անոր տրուած կը լինի այս կերպով եարան առողջացնելու շնորհն»<sup>6</sup>:

Բերված բոլոր օրինակներից երևում է, որ հմայական հավատալիքային ասույթները հմայական արարողությունների նկարագրություններ են՝ ցանկալի արդյունքներով, և հմայական արարողություն կատարողներին նախապես հայտնի էր լինում այդ գործողության հետևանքը:

Նպատակային գործողությունը՝ իր ցանկալի հետևանքով, դրսևորվում է նաև Տյառնընդառաջի տոնական արարողության ժամանակ: Այսպես՝ եթե յուրաքանչյուրն իր հագուստից մի կտոր այրեր այդ երեկո վառված կրակով, ապա չէր ենթարկվի կախարդանքի: Եթե կրակի մոխիրը տանը պահեին, ազատվում էին ամեն ցավից ու փորձանքից, իսկ եթե սփռեին ածուների, արտերի և այգիների վրա, ապա կազատվեին թրթուրներից և վնասակար որդերից: Ուժեղ կարկուտի դեպքում, խաչերկաթը «ձգում են երկնքի առջև», որ կարկուտը դադարի: Երաշտի ժամանակ փայտի վրա լաթեր էին փաթաթում՝ մարդու կերպարանք տալով, իսկ հետո փողոցից փողոց, տնից տուն շրջելով՝ վրան ջուր էին թափում, այն ջրերի մեջ թաթախում և «երկինք կապելու համար» անարգանքի ու չարչարանքի ենթարկում նրան<sup>7</sup>: Ներկայացված հավատալիքները տրամաբանորեն կառուցված են պայմանի և հետևանքի հարաբերությամբ, և տվյալ պայմաններն իրականացվելու դեպքում կլինի ցանկալի հետևանքը, այսինքն՝ ակնկալվող ցանկությունը: Պայմանները, որոնք իրականացվում են հմայական արարողությամբ՝ հագու-

<sup>4</sup> Նշվ. աշխ., էջ 64:

<sup>5</sup> Նույն տեղում:

<sup>6</sup> Մանանայ, Ժողովեաց և ի լոյս էաճ Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պոլիս, 1876, էջ 67:

<sup>7</sup> Նշվ. աշխ., էջ 99:

տից մաս այրելը, կրակի մոխրից տանը պահելը և արտերի ու այգիների վրա շաղ տալը, կարկուտի ժամանակ խաչերկաթ դուրս ձգելը, փայտին լաթեր փաթաթելը ու վրան ջուր լցնելը և այլն, իրագործվելով հոգեբանորեն հաջորդում են իրենց հետևանքին՝ կախարդանքի չենթարկվելու, ցավից ու փորձանքից, թրթուրներից ու որդերից ազատվելու, կարկուտի կտրվելու, արձրև առաջացնելու նպատակներին: «Բնույթով պայմանը մարդու հնարավորությունների մեջ մտնող, այսինքն՝ իրականացվող իրադրություն է, մինչդեռ հետևանքը՝ այդ իրադրությանը հաջորդող ցանկություն, որն անմիջապես չի մտնում իրական հնարավորությունների մեջ, այլ սոսկ ածանցվում է հնարավոր պայմաններից: Այլ կերպ ասած՝ ցանկալի հետևանքը պետք է լինի որոշակի իրադրությունների արդյունք»<sup>8</sup>:

Եթե չեն ցանկանում, որ ինչ-որ մեկը հետ դառնա գնացած ճանապարհից, նրա հետևից աման են կոտրում և ասում.«Կրունկդ ըստես (ասդին)», կամ՝ «Երթալդ լինի, գալդ չլինի»<sup>9</sup>: Այսպես՝ իբրև գործողության և գերբնական հմայական խոսքի զորության փոխհարաբերություն՝ հավատալիքը վերարտադրվող խոսքին և գործողությանը հաղորդում է գերբնական հմայական զորություն, որն էլ հանգեցնում է ցանկալի հետևանքի: «Ուստի և խոսքը վերածվում է հմայական բանաձևի, իսկ գործողությունը՝ արարողության»<sup>10</sup>:

Ըստ չարի և չար աչքի վնասակար ներգործության մասին հնագույն հավատալիքի՝ մանուկների և տարեցների գլխարկին, սրտին կամ էլ հագուստի թևին պողպատի մի կտոր էին կապում կամ պահում, որպեսզի չարը չվնասեր: Սույն զորությունն ունի աչքուլունքը և Նուսխայի թուղթն<sup>11</sup>: Սովորաբար չար են համարվում կապույտ և կանաչ աչք ունեցողները, որոնց անվանում են «Չալաղապտուղ»: Սրվանձտյանցը չար աչք ունեցողներին համարում է սրտի չարությամբ օժտվածներ, որոնցից մարդիկ վախենում են: Եվ «Եթե չար աչք մեկը՝ զոյգ մը ընտիր գոմէշ տեսնայ ու ըսե. «Օ՛ ինչ աղէկ են», իսկոյն կը պատռին անոնք: Եթէ ձիու նայի, ձիերը կիյնան կը սատկին. եթե գեղեցիկ տան մը՝ պիտի փլչի այն տուն. եթե մեկի մը յաջողութեան՝ պիտի ծախորդի անոր գործը, մարդոցմէ շատերը կը հիւանդանան, շատերը կը մեռնին. քար անգամ կը հալի. կանաչ ծառեր և արտեր կը գոսանան և այլն»<sup>12</sup>:

<sup>8</sup> Հարությունյան Ս. Հայ հմայական և ժողովրդական աղոթքներ, Երևան, 2006, էջ 9:

<sup>9</sup> Սրվանձտյանց Գ. Երկեր, հատ. 1, Երևան, 1978, էջ 159:

<sup>10</sup> Հարությունյան Ս. նշվ. աշխ., էջ 24:

<sup>11</sup> Մանանայ, ժողովեաց և ի լոյս էած Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պոլիս, 1876, էջ 111:

<sup>12</sup> Նույն տեղում:

Ոչ պակաս ուշագրավ են բնության մեջ և մարդկային կյանքում ինքնաբերաբար կատարվող երևույթներն ու իրադարձությունները, որոնց վերագրվում են կանխանշանային արժեք՝ մոտ ապագայում մեկ այլ երևույթի կամ իրողության առաջացումը պայմանավորող հատկանիշ: Օրինակ՝ Տյառնընդառաջի դեզի ծովսը «եթե դեպի աղոթարան ծառանա, շատ բարի տարի է», կամ «եթե ծովսն արտորեից կողմը դառնա, բարեբեր է, եթե հակառակ կողմերը՝ ձախորդ է»: Նույն իրիկուն վառած ճրագը կամ մոմերը «եթե չսպառած մարին, անբախտության նշան է», «եթե Ս. Մեռոնը ջրի երեսին ծավալեր է, տարին բարելի է», «անծեղը եթե կրկչա, նոր խաբար կլսեն, կամ ղարիբներեն գիր կուգա», «եթե բուի ձայն առնուն, կամ սև ագռավները գան տան մեջ կոկռան, վատ համբավ լսելու նշան է», «աքլոր եթե իր ժամանակեն դուրս խոսի, կամ եթե հավն աքլորի պես խոսի, իսկույն կը մորթեն, վասնզի չարյաց գուշակ է»<sup>13</sup>:

Այսպես՝ Տյառնընդառաջի դեզի ծխի՝ դեպի աղոթարան, արտերի կողմը ձգվելը, վառված մոմերի չսպառված մարելը, մեռոնի ջրի երես մնալը, բվի ձայն լսելը, կաչաղակի (անծեղ) կրկչալը, սև ագռավների կոկռալը, աքլորի՝ ժամանակից շուտ կանչելը և հավի՝ աքլորի պես կանչելը, գալիքը կանխորոշելու նախանշանային տարբեր իրադրություններ են, որոնց հաջորդում են տարբեր բարի և չար հետևանքները կամ իրադրությունները: Երբեմն նախանշանային տարբեր իրադրություններին հաջորդում է միևնույն հետևանքը: Այսպես՝ որդու տունդարձին երկար սպասող մայրը տարբեր, իրար հաջորդող նախանշաններից հասկանում է, որ որդին ողջ-առողջ տուն է դառնալու: «Էսա յոթն օր էր, որ աջ ականջս կը կանչեր. ես գիտեի որ բարի բան մը պիտի լսեի: Քիթ բերանս կը քորվեր. գիտեի որ սիրելիս պիտի համբուրեի: Աչքերս կը դրտեր (անթարթ հառել), պիտի բարի խուրմ մը գեր: Հըմեն առավտուն կատուն ուր թաթիկով իրես կը լվար, տոտիկ կը տնկեր. ճամփից մարդ պիտի գեր: Գինի լցինք խմելու՝ վերեն աչք (պաղպաջակ) կը կապեր. երբ քոնն անուն տինք՝ հետ հետուն (իսկույն) կը փթխեր (կանցներ). հաց ուտինք՝ կը շարվեր, չում (մինչև) քե չիշինք՝ կուլ չէր երթար. տղեկներաց ըմենի աչքն էլ կը խաղեր, սիրելի հեռավոր պիտի տիսնին, պստիկներաց ափին մեջը կը քորվեր, քե համար կասին պիտի գա, փարա տա մե: Ոտաց տակ կը քորվեր, քե կաչկին (կը ակնկալեին), որ գաս, տեղ տանես, պտտցուցես: Խաբրաբեր ծիծեռնակ կը մտներ տանտուն (ներքին տուն),

<sup>13</sup> Նշվ. աշխ., էջ 114:

կելներ: Անձեղ՝ հըմեն իրիկուն կու գար երդիսի վերեն կը կրկչեր: Էս տարի ճոչ պահոց միջնոցին (միջինքին) կանափատով հաց փուռնիք բաժնիցինք, բախտն ու ղըսմաթն քո բաժնի մեջն էլավ: Չորս օր դիր մը երազի մեջ կը տիսնինք...»<sup>14</sup>:

Սրվանձտյանցի «Մանանա» ժողովածուում մեծ տեղ են գրավում նաև աստղագուշակության, ինչպես օրինակ՝ «Ով որ խոյի մեջ ծնանի, մեծատուն լինի», «Ով որ Կշիռին մեջ ծնանի, արդար և բարի լինի», «Ով որ Այծեղջրին Արևուն հետ հորիզոնեն վեր ելլելու ատեն ծնանի, անոր բախտ հետզհետե մեծնա և բարձրանա», երազագուշակության՝ «Եթե պայծառազգյաց կտրիճ ձիավոր և սպառազեն քյուրդ կամ տաճիկ տեսնան, սուրբը տեսած կը լինին» կամ «Եթե սևազգյաց տերտեր կամ կրոնավոր մը տեսնան, սատանա է»<sup>15</sup> և այլ նախանշանային ու հմայական հավատալիքային ասույթները: Ժողովրդի բանավոր ավանդության մեջ առկա բազմաթիվ ու տարաբնույթ հավատալիքները բանահավաքն անվանում է «գուշակական հնարածին նախապաշարումներ», «որոցմով իրենց սրտի իղձեր և կարոտները կը պատրեն, կը հանդարտեն ժուկ մը»<sup>16</sup>:

Սրվանձտյանցի հավաստմամբ՝ իր գրառումներում բավական մեծ թիվ են կազմել կարճասույթ բանաձևային կառույցները (առած-ասացվածքներ, անեծքներ, օրհնանք-բարեմաղթանքներ և երդումներ), սակայն դրանք նա հարկ չի համարել առանձին հրատարակության ենթարկելու, քանի որ արդեն «անոնցմե շատը ազգ. ամսական հանդեսներու և ուրիշ հրատարակությանց մեջ տպված, շատ կարևոր չթվեցավ ինձ կրկնել զանոնք: Ժամանակ պետք է, որ մարդ զանոնք բաղդատե ու տարբեր կամ նոր ասացվածքներ զատե: Այսպես նաև հանելուկներ, օրհնանքներ, անեծքներ, որոնցմե խառնիխուռն կը գտնվին քովս, ինչպես այլոց քովն ալ»<sup>17</sup>: Ժողովրդական բանարվեստի այս «մանր ժանրերի» նմուշներն առկա են հիմնականում նրա տեղագրական, բնակիչների կյանքի հանգամանքների, ընտանեկան սովորույթների նկարագրություններում, երբեմն նաև հեքիաթներում: «Համով-հոտով»-ի առաջաբանում Սրվանձտյանցն «ազնիվ ընթերցողին» իր հայրենանվեր և ազգահաճո գործի կարևորությունն ավելի տեսանելի և պատկերավոր դարձնելու նպատակով դիմում է ժողովրդական բառապաշարի կամ

<sup>14</sup> Սրվանձտյանց Գ., Երկեր, հատ. 1, Երևան, 1978, էջ 157:

<sup>15</sup> Մանանայ, Ժողովեաց և ի լոյս էած Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պոլիս, 1876, էջ 115:

<sup>16</sup> Նույն տեղում:

<sup>17</sup> Սրվանձտյանց Գ., Երկեր, հատ. 1, Երևան, 1978, էջ 497:

խոսքի ռեալորման ուրույն միջոցին՝ առածին: «Տան տղամարդն իր տան մշակն է»: Առածի գաղափարաբանությունը հայ տղամարդու տոկունության, աշխատասիրության ու մաքառման ոգու ընդգծումն է: Չնայած իր գերծանրաբեռնվածությանը՝ բանահավաքը, այնուամենայնիվ, ժամանակ է գտել «մտավոր վաստակոց և զբոսանաց»: Այստեղ նա իրեն համեմատում է այն հոտաղի հետ, որը հողը մշակելիս գտնում է ժանգոտած պղնձի կամ երկաթի կտորներ, որոնք մաքրելով բացահայտում է դրանց արժեքավոր լինելը: Անգամ ավագի միջից զանազան ուլունքներ հավաքելով՝ նրանց մեջ կարելի է գտնել մարգարիտներ, թանկարժեք քարեր (ակնեղեն), ինչպես նաև դրամներ «որք սակայն հնագետի մը կամ արվեստավորի մը ձեռք հասնելով՝ կը գնահատվին»<sup>18</sup>:

Վանի Այգեստան թաղամասի տեղագրությունը, ընտանեկան սովորույթները, մանկական խաղերն ու ժողովրդական նախապաշարումները նկարագրելուց հետո բանահավաքը բերում է «Վանցվոց կաղը մինչև Չինաստան է հասեր» առածը՝ իր համապատասխան պատճառական զրույցով: Ըստ զրույցի՝ էջմիածնի նվիրակներից մեկը, շրջելով արևելքի և արևմուտքի բոլոր քաղաքներով, որտեղ հայ կա, հայտնաբերել է վանեցիների: Հասնելով Հնդկաստանի ծայրամասերը՝ իմանում է, որ Չինաստանում ևս վանեցի կա: Այսինքն՝ վանեցիները մեծ թիվ են կազմում ոչ միայն իրենց բնօրրանում, այլև աշխարհի տարբեր անկյուններում:

Անօրինակ վաշխառության գեղարվեստական ընդհանրացում է «Եզը կը վերցնեն, տակէն հորթիկ կը փնտռեն»<sup>19</sup> առածը, որն ըստ բանահավաքի՝ տարածված էր Բաղեշի մոտակա գյուղերում և ակնարկում էր բաղեշցի վաճառականների՝ «առևտրական արդարութեան օրինաց համաձայն» կատարվող բացահայտ կողոպուտը:

Կինը միաժամանակ խորհրդանշում է և՛ արարումը և՛ կործանումը: Դրա դրսևորումն ենք տեսնում հեքիաթներից մեկում, որտեղ, հաշվի առնելով բանասարկու կանանցից եկող վտանգը, հերոսը հորդորում է լռել՝ շեշտելով, որ «Կնկան շառը շատ է»<sup>20</sup>: Մեկ այլ հեքիաթում հանդիպում է «Մարդ կնիկավ կըլաղթուի, ջանավարը՝ գինիով»<sup>21</sup> ասացվածքը, որն ակնարկում է մարդու և ջանավարի՝ գազանի, թուլությունների մասին:

<sup>18</sup> Նշվ. աշխ., էջ 368:

<sup>19</sup> Սրուանձտեանց Գարեգին եպիսկ. Համով-հոտով, Ա հատ., Փարիզ, 1949, էջ 111:

<sup>20</sup> Նշվ. աշխ., էջ 179:

<sup>21</sup> Նշվ. աշխ., էջ 127:

Կարճասույթ բանաձևային մյուս կառույցները օրհնանք-բարեմաղթանքներն են, որոնք երբեմն գործարծվում են հենց բանահավաքի խոսքի ընդհանուր շաղխի հետ միաձուլվելով գերդաստանի հայ կնոջ դերը՝ ընտանիքի ամրությունն ու բարոյական հիմքերն ամուր պահպանելու տեսանկյունից՝ Սրվանձությանը մեջբերում է. «Օրհնյա՛լ պառավունք, օրհնյա՛լ հարսունք, օրհնյա՛լ մանկունք, որ այս կապը հնարած և հորինած եք և բուն կապն եղած եք. ապա թե ոչ, արդ մեր շրջած այս գեղազարդ Այգեստանյայց փողոցները կամ թափուր կամ անհայ պիտի գտնեինք»<sup>22</sup>:

Միջնադարից սկսած՝ պանդխտությունը, որպես հասարակական չարիք, հայ ժողովրդի ազգային ճակատագրի անբաժան մասն է կազմել: Սեփական անձի վրա զգալով պանդխտության բեռը՝ հեռավոր երկրներից դեպի իր կարոտած ծննդավայրն ու ընտանիքը դարձած բանահավաքը ցանկանում է ամեն ինչով վայելել իր հարազատ միջավայրի և յուրայինների կարոտը՝ միաժամանակ իր բարեմաղթություններում չմոռանալով մնացյալ պանդուխտներին մաղթել բարի ճանապարհ, ֆիզիկական ու բարոյական անվտանգություն.«Աստուած դարձնէ ամեն ղարիբ ղուրբաթ յուր տեղն ու տեղ: Աստուած հանէ ամեն սիրտերը արեան կարմիր ծովն: Աստուած փրկէ ամեն անձերը կամավոր գերութենէն, ղարիբ ղուրբաթի կարոտ քաշելէն...»<sup>23</sup>:

Բանահավաքի գրառումներում առկա են նաև ճաշկերպներին կենացի առաջարկության, կենաց–մաղթանքի կամ բաժակաճառի ու օրհնանքի համաձուլվածքի ինքնատիպ դրսևորումներ, «որոնք սովորույթի հնամյա ծիսական վերապրուկներ են»<sup>24</sup>:

- Օրհնէ, օրհնէ մեզի, գինին ձեռքդ ա՛ռ, օրհնէ մեզի:

- Ձե ողջութեն, Աստված ձեր արև պահի, նամարդի կարօտ չելնէք, երկէն արև, սիպտակ իրես ելնէք, չար աչքից, չար սատանից, չար մարդու շահից պարզիրես մնաք, երկնաւոր թագավոր Աստուած ուր եօթն աթոռով ձե օրհնի, ձեր չարկամն կուրնայ, ձեր ոտ քարին չդէպնի, Աագ Սըբ Նշան ձեր չարն՝ բարին դառնուցի, ի՞նչ բանի ձեռ թալէք՝ կանանչի, ձեր մէկ օր հազար

<sup>22</sup> Սրվանձությանց Գ., Երկեր, հատ. 1, Երևան, 1978, էջ 140:

<sup>23</sup> Մանանայ, Ժողովեաց և ի լոյս էած Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պոլիս, 1876, էջ 93:

<sup>24</sup> Հարությունյան Ս. Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ, Երևան, 1975, էջ 230:



անի, հոգուց մարմնուց չհանի, վատ օր չտիսնաք, էն Խաթուն Տիրամէրն եմ կանչե՛ ուր զորքով ձե յօդ հասնի, Աստուած ձեր կանանչ արև բաշխի...<sup>25</sup>:

Ինչպես տեսնում ենք, նահապետական հայ ընտանիքում զավակներին օրինելի ցանկանում են առողջություն, երկարակեցություն, հաջողություններ՝ հնչեցնելով չարից, փորձանքից հեռու մնալու և այլ ցանկալի իրադարձությունների կատարմանն ուղղված օրհնանք-մաղթանքներ:

Օրհնաք-բարեմաղթանքները Սրվանձոյանցի գրառած հեքիաթներում երբեմն հանդես են գալիս որպես ավանդական կայուն բանաձևերին համակցված միավորներ՝ միջնամասային և եզրափակիչ: Օրինակ՝ միջնամասային «... Քո աղջիկ Աստուած ուր ղըսմաթին բաշխի. քո դօլվաթն էլ Աստուած քէ բարի վայելում տայ:»<sup>26</sup> «Աստուած քե աղէկութեն էնա»<sup>27</sup> և այլն, եզրափակիչ՝ «Աստուած ձե հասուցի ձեր սրտի մուրատին»<sup>28</sup>, «Աստուած ձեզ ազատէ շառից, շառլատայից. Աստուած ամէն մարդ հասուցի իւր սրտի մուրազին»<sup>29</sup>:

Հեքիաթներում հանդիպում են եկվորների գալուստը կամ հանդիպումն ավետող մաղթանքներ. «-Դու բարով գաս, հազար բարով»<sup>30</sup>, «Բարիկուն քե, // Աստծու բարին վրեդ»<sup>31</sup> և այլն, ինչպես նաև հրաժեշտի ողջույն-մաղթանքներ«-Կացբարով, // Գնա՛ս բարով...»<sup>32</sup>, «-Դե՛ Աստուած քո բան յաջողէ,- ասաց ու ճամբեց»<sup>33</sup>, «Դէ՛, հայտէ, աղբեր, ելի՛ ճամբադ գնա՛, Աստուած քո բան աջողէ»<sup>34</sup> և այլն: Ինչպես տեսնում ենք, ողջույնի բարեմաղթությունն ուղեկցում է մեկնողին իր գնալիք ճանապարհին ու ձեռնարկելիք գործերում:

Յուրահատուկ բարեմաղթանքներ են աչքալուսանքները, որոնք ասվում են որևէ օգտակար և հաճելի առիթով. «-Ելե՛ք, ձեր աչքը լոյս, ձեր ղսմաթն եկեր է, գնացէ՛ք կերէ՛ք, ձե անուշ...»<sup>35</sup>:

Օրհնանք-բարեմաղթանքների դրսևորումներ են առկա նաև Սրվանձոյանցի գրառած ժողովրդական երգերի կառույցներում:

<sup>25</sup> Մանանայ, Ժողովեաց և ի լոյս էած Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պօլիս, 1876, էջ 130:

<sup>26</sup> Նշվ. աշխ., էջ 183:

<sup>27</sup> Նշվ. աշխ., էջ 213:

<sup>28</sup> Նշվ. աշխ., էջ 189:

<sup>29</sup> Սրուանձտեանց Գարեգին եպիսկ. Համով-հոտով, Ա հատ., Փարիզ, 1949, էջ 158:

<sup>30</sup> Նշվ. աշխ., էջ 142:

<sup>31</sup> Մանանայ, Ժողովեաց և ի լոյս էած Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պօլիս, 1876, էջ 210:

<sup>32</sup> Սրուանձտեանց Գարեգին եպիսկ. Համով-հոտով, Ա հատ., Փարիզ, 1949, էջ 152:

<sup>33</sup> Նշվ. աշխ., էջ 122:

<sup>34</sup> Նշվ. աշխ., էջ 166:

<sup>35</sup> Նշվ. աշխ., էջ 146:

Այսպիսով՝ Սրվանձոյանցի ժողովածուներում հանդես եկող օրինանք-բարենաղթանքներն իրենց մեջ ներառում են օրինանքների և մաղթանքների ապահովության ու պահպանության բոլոր տարատեսակները՝ իրենց բազմաբնույթ դրսևորումներով:

Անեծքներն ու երդումները բանահավաքի ժողովածուներում զգալի քանակ չեն կազմում և իբրև ավանդական կայուն բանաձևերին համակցված միավորներ՝ օրինանք-բարենաղթանքների նման հանդես են գալիս հիմնականում հեքիաթներում:

Օգտագործվող անեծքներն արտահայտում են հերոսների ապրումներն ու բացասական ցանկությունները՝ ուղղված այս կամ այն անձին, ինչպես՝ «Քե շանց տուողի վիզ տակ մնայ...»<sup>36</sup>, «Ձեր ծամեր կտրտեմ»<sup>37</sup>, «Քո կանանչ արև կտրտեմ»<sup>38</sup> և այլն:

Հեքիաթներում երդման դրսևորումներից մեկը երդում-վկայակոչումն է:

Մարդն իր իրավացիությունն հավաստելու համար դիմում է Աստծուն, որ ճշմարտության առաջին աղբյուրն է՝ երդվելով կամ վկայակոչելով նրան: Օրինակ, «Ես՝ իմ Աստված, քանձ քե անխելք մարդ չեմ կանա գտնե աստվորիս իրես»<sup>39</sup>:

«Գառնիկ աղբեր» հեքիաթում ձկան փորում գտնվող աղջիկը ձայն է տալիս ժամհարին.

Դու քո բարիլուսու Աստված կը սիրես,

Երթաս թագավորի լաճուն խաբրիկ մը տանես.

Ասես.- Իմ գառնիկ աղբեր չը զենե՛ս:

Բերված օրինակում ընդգծված տողը երդմնեցուցչական բանաձև է, որն իր մեջ աղերսանք, խնդրանք և պարտադրանք է պարունակում: Աղջիկը խնդրում է ժամհարին՝ թագավորի տղային տեղեկացնել, որ իր եղբորը հանկարծ չվնասի: Երդմնեցուցչական բանաձևերի դրսևորումներ առկա են նաև ժողովրդական երդումների գրառված տարբերակներում, ինչպես օրինակ՝ «Թե աստվածդ կսիրես՝ մի՛ անի», «Դու ըլնես ջիվան ջանդ, մի՛ էրթա»<sup>40</sup>:

Ընդհանրացնելով կարող ենք ասել, որ Գարեգին Սրվանձոյանցի ժողովածուներում կարճատյուր բանաձևային կառույցների տարատեսակ դրսևո-

<sup>36</sup> Նշվ. աշխ., էջ 204:

<sup>37</sup> Նշվ. աշխ., էջ 202:

<sup>38</sup> Նշվ. աշխ., էջ 203:

<sup>39</sup> Նշվ. աշխ., էջ 219:

<sup>40</sup> Տես, «Էմինեան ազգագրական ժողովածու», հատ. Ա, Մոսկվա-Ալեքսանդրապոլ, 1901:

---

րումները, որ խոսքի գերբնական զորությամբ մարդու և նրան շրջապատող աշխարհի, իրերի ու երևույթների վրա բացասական կամ դրական ներգործություն ունեցող կիրառական ժանրերից են, վկայում են խոսքի հանդեպ դարերի խորքից եկող և նրանց գաղափարական իմաստ ու կարևորություն հաղորդող հավատքի մասին:

### **Օգտագործված գրականության ցանկ**

1. Գրոց-բրոց և Սասունցի Դաիիթ կամ Միելի դուռ, ծրագրեաց Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պոլիս, 1874:
2. «Էմինեան ազգագրական ժողովածու», հատ. Ա, Մոսկվա-Ալեքսանդրապոլ, 1901:
3. Հարությունյան Ս. Հայ հմայական և ժողովրդական աղոթքներ, Երևան, 2006:
4. Հարությունյան Ս. Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ, Երևան, 1975:
5. Մանանայ, ժողովեաց և ի լոյս էած Գ. Վ. Սրուանձտեանց, Պոլիս, 1876:
6. Սրվանձտյանց Գ. Երկեր, հատ. 1, Երևան, 1978:
7. Սրուանձտեանց Գարեգին եպիսկ. Համով-հոտով, Ա հատ., Փարիզ, 1949:

### **FORMULAIC STRUCTURES OF THE FOLK SPEECH IN FOLKLORE COLLECTIONS BY GAREGIN SRVANDZTIANTS**

**GHREJYAN LUSINE**

*PhD in Philological Sciences, Associate Professor  
e-mail: lgrejyan@yandex.ru*

Garegin Srvandztiants was one of the first among the honored cultural figures of the Armenian people, who, thanks to the spiritual treasures he discovered, made a great contribution to the development of Armenian philology, ethnography, archeology and literature. His greatest merit was the organization of the collection of Armenian folklore. Officially traveling to different provinces of Western and Eastern Armenia, getting acquainted with the life, lifestyle and customs of the people, he at the same time collected and recorded a huge amount of ethnographic and folklore materials uniting around him many rural, urban intellectuals and songwriters. The merit of the great figure of Armenian folklore is assessed in the article, analyzing the application, role and motives for the use of various paremiological genres of folklore, and in particular, proverbs, sayings, curses, blessings, oaths and beliefs contained in the collections of Srvandztiants. In

---

Garegin Srvandziant's collections, the various manifestations of short paremiological formulaic structures, which are applied genres with a supernatural power of speech, negatively or positively affecting the world, things and phenomena around him, testify to a person's faith in the power of words that comes from the depths of centuries.

**Keywords:** collection of folklore, collection, short paremiological formula, belief, curse, blessing, oath, proverb and saying.

## **ФОРМУЛЬНЫЕ СУЖДЕНИЯ В ФОЛЬКЛОРНЫХ СБОРНИКАХ ГАРЕГИНА СРВАНДЗТЯНЦА**

**КРЕДЖЯН ЛУСИНЕ**

*Кандидат филологических наук, доцент  
электронная почта: lgrejyan@yandex.ru*

Гарегин Срвандзтянц был одним из первых в ряду заслуженных деятелей культуры армянского народа, который, благодаря открытым им духовным сокровищам, внёс большой вклад в развитие армянской филологии, этнографии, археологии и литературы. Самой большой его заслугой была организация сбора армянского фольклора. По долгу службы, путешествуя по различным провинциям Западной и Восточной Армении и знакомясь с жизнью, бытом и обычаями народа, он, привлекая многих представителей интеллигенции и авторов-исполнителей, проживающих в селах и городах, собирает и записывает огромное количество этнографического и фольклорного материалов. В статье, анализируя роль и мотивы применения разнообразных паремических жанров фольклора, а в частности, пословиц-поговорок, проклятий-благословений, клятв и верований, заключённых в сборники Срвандзтянца, оценивается собирательская заслуга великого деятеля армянской фольклористики. В сборниках Гарегина Срвандзтянца, нашедшие яркое отражение прикладные жанры фольклора, краткие формульные суждения, обладающие сверхъестественной силой слова, отрицательно или положительно влияющие на человека и окружающие его мир, вещи и явления, свидетельствуют об исходящей из глубины веков вере человека в силу слова.

**Ключевые слова:** сбор фольклора, сборник, краткие формульные суждения, верование, проклятие, благословение, клятва, пословица, поговорка.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 24.08.2022թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 08.09.2022թ.: